

ELS MOLINS REIALS I LA VILA DE MOLINS DE REI

Josep Fernández Trabal

És prou conegut que el punt de partida de la vila de Molins de Rei fou la construcció, durant el regnat del rei Alfons el Cast, a finals del segle XII, d'un centre moliner de titularitat reial a la riba esquerra del riu Llobregat, en el lloc conegut amb el nom de Matoses. L'activitat econòmica generada pels anomenats molins reials del Llobregat (*molendinorum regalium Lupricato*) generaria la formació, al llarg de la centúria següent, d'una concentració humana que prendria el mateix nom i assoliria ben aviat la categoria de vila. Una vila era, a la baixa edat mitjana, un centre de població amb estructura urbana interna que es diferenciava físicament i jurídica del seu entorn rural. Molins de Rei, com la resta de viles medievals, exercia un domini econòmic sobre el seu territori d'influència, en aquest cas el terme del *castro Cicerone* (Castell Ciuró). El naixement de Molins de Rei s'esdevingué en el tombant dels segles XII i XIII, un període d'expansió que es corresponia amb la fase d'estabilització i màxim desenvolupament de les estructures feudals sorgides en les centúries anteriors. Barcelona i el seu comtat van experimentar una època de creixement demogràfic i econòmic que resta palesa en un doble fenomen: l'ampliació humana i urbana de la capital, i la formació de noves viles en els territoris immediats, com Sant

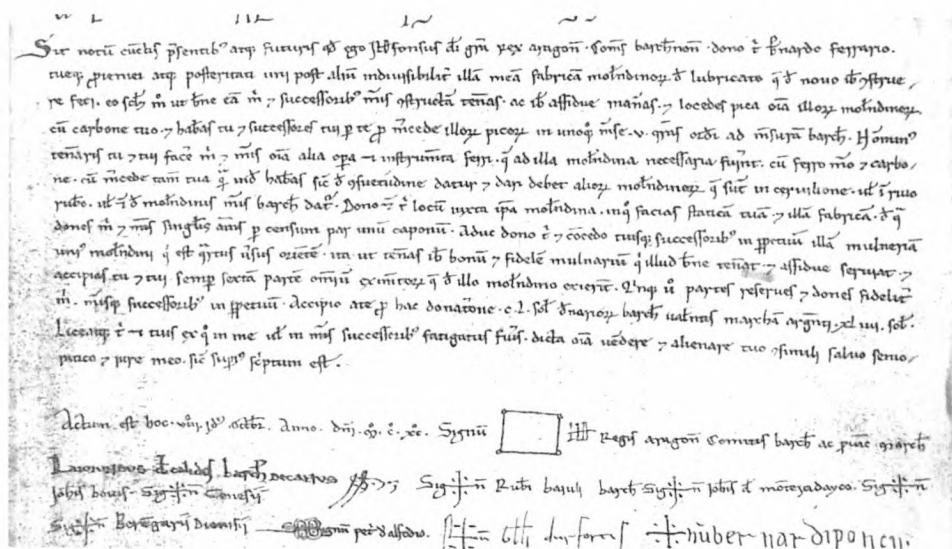
Boi, Sant Vicenç dels Horts, Molins de Rei i Martorell. Les comunitats humanes del Llobregat van rebre amb força la influència de la Ciutat Comtal i a tot arreu es van materialitzar importants empreses i projectes

La construcció dels molins reials del Llobregat fou una empresa realitzada directament pel rei amb recursos propis.

finançats per la nova classe emprenedora i burgesa que governava la capital del Principal en estreta aliança amb els comtes-reis. Les tranquil·les aigües del Llobregat començaren a ser aprofitades com a força motriu dels establiments industrials que s'edificaren als seus marges, i amb aquest efecte es construí una important infraestructura de preses, canals i casals destinada a impulsar un nombre creixent de moles.

La construcció dels molins reials del Llobregat.

La iniciativa reial d'establir molins alimentats directament per les aigües del Llobregat, i no per la dels seus afluents, com l'Anoia i les rieres de Rubí i de Cervelló, s'ha de relacionar amb l'aturada que va experimentar la construcció de molins en el rec

Pergami d'Alfons I, ním. 560 conservat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó.

comtal durant aquell regnat. Segons els estudis realitzats, l'any 1153, la sèquia que prenia l'aigua del Besòs a l'alçada de Montcada i la conduïa a Barcelona suportava un mínim de vint-i-tres molins destinats a la producció de farina.¹ Els gestors del patrimoni reial van desviar l'atenció de les aigües domesticades del rec comtal per explotar les immenses possibilitats —i també les enormes dificultats— que oferia la regulació i l'explotació de les aigües feréstegues del Llobregat. Ens trobem en uns moments en què les activitats industrials, fins aleshores concentrades a la Ciutat Comtal, s'expandiren més enllà del pla de Barcelona vers les conques del Llobregat i del Besòs. Alguns dels nous molins no es destinaren a la mòlta del gra sinó a la draperia. Com a resultat d'aquest procés, l'activitat molinera situada en el curs baix del Llobregat convertí aquell riu en el motor d'una de les primeres concentracions industrials de la Catalunya medieval.

El primer casal de molins en el Llobregat fou construït en el lloc de Matoses entre els anys 1188 i 1190. L'any 1188, un home anomenat Joan Moliner va rebre del batlle de Barcelona, Llobell, l'encàrrec de realitzar un gran projecte que tenia el doble objectiu de construir un canal per dur l'aigua del Llobregat a la ciutat comtal, a través del coll de Forcats, i un gran casal de dotze molins. Joan Moliner rebria el salari de 350 sous més un premi de 50 morabatins si l'obra s'acabava en el termini establert d'un any.² De l'esmentat document es dedueix que, en aquella època, existien a Barcelona els recursos econòmics, humans i tècnics suficients per dur a terme projectes hidràulics de gran complexitat, i que

la construcció dels molins reials del Llobregat fou una empresa realitzada directament pel rei amb recursos propis. Com a conseqüència, el rei

Molí hidràulic de roda. Dibuix d'Eloi Bergadà

se'n va reservar la gestió directa de l'explotació. Si bé l'empresa de la conducció de l'aigua a Barcelona no va reeixir —el projecte del canal del Llobregat serà des d'aleshores un anhel permanent i mai realitzat per part dels governants de la capital catalana—, dos anys després del conveni esmentat, el casal dels dotze molins estava acabat. L'any 1190 el rei va establir la farga (*fabricam*) dels molins a Bernat Ferrer: "(...) *et dono a tu, Bernat Ferrer, i a la teva descendència i posteritat, un després de l'altre indivisiblement, la meua farga dels molins del Llobregat que allí he fet fer de nou*".³ La tasca del ferrer consistia en la fabricació de les peces metàl·liques que composaven la maquinària interna dels molins, així com el manteniment de les eines del moliner, particularment de les piques que s'utilitzaven per restaurar les moles i marcar les estriesper on sortia la farina. El seu

ELS MOLINS REIALS I LA VILA DE MOLINS DE REI

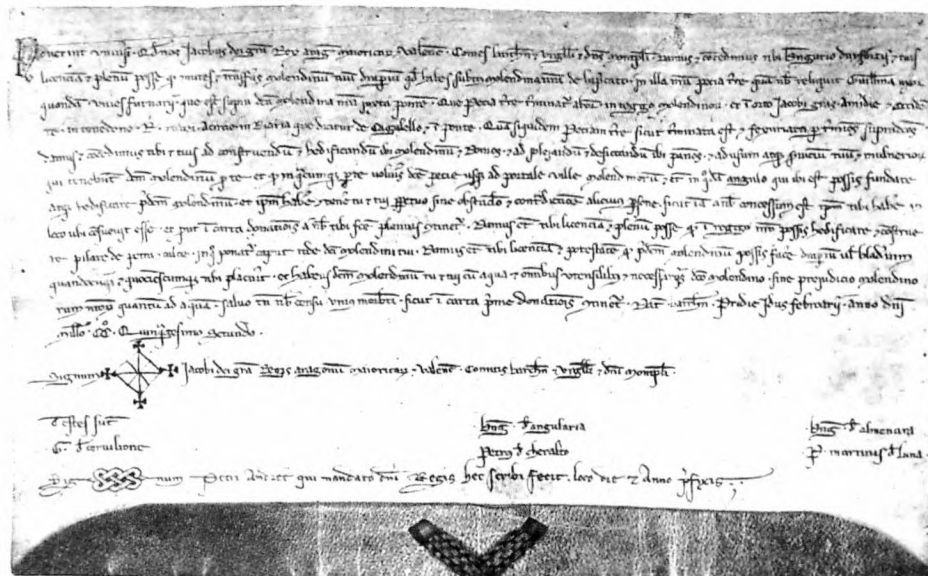
Josep Fernández Trabal

salari (lloçol) era de cinc quarteres mensuals d'ordi, quan l'usuari era un particular que havia arrendat o comprat el molí al reial patrimoni. En la mateixa concessió, el rei establí a Bernat Ferrer un terreny contigu als molins on havia de construir la casa i la ferreria (*"et dono també un lloc al costat dels molins on facis la teva habitació i la farga"*) al cens d'un parell de capons. Bernat Ferrer es convertí aleshores en el primer habitant de Molins de Rei. A més, el rei li concedí la mulneria del quart molí del casal (*"la mulneria d'un molí, que és el quart vers orient, perquè hi posis un bon i fidel moliner que aquell tingui bé i el serveixi assiduament"*), amb la condició que Bernat Ferrer havia de lliurar 5/6 parts dels guanys. Per tot plegat, Bernat Ferrer pagava al rei 150 sous barcelonesos. Aquest document ens informa que el rei explotava els mo-

generalment un moliner d'ofici, sinó un soci capitalista que s'obligava a pagar el salari del moliner i certes despeses de manteniment, com les piques de ferro, a canvi de la sisena part dels beneficis, mentre que el rei

Es tracta del primer molí draper o bataner, és a dir, dedicat a l'estovament dels draps de llana, de què es té notícia en el riu Llobregat.

sufragava les altres despeses i cobrava les cinc parts restants. Tanmateix, existia la possibilitat que el rei arrendés o vengués alguna de les rodes del casal a particulars, els quals aleshores eren obligats a pagar el salari esmentat de cinc quarteres d'ordi mensuals al ferrer. Els molins del Llobregat constituïren des d'aleshores un ingrés econòmic important

Pergami de Jaume I núm. 1318 conservat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó.

lins del Llobregat segons el sistema de la mulneria, utilitzat també en els casals del rec comtal.⁴ La mulneria era un sistema d'associació entre el propietari del molí —en aquest cas, el rei— i un concessionari, que rebia l'encàrrec d'explotar-lo. El contracte preveia les obligacions de cada part i el repartiment dels guanys i de les despeses. El concessionari no era

del patrimoni reial i els seus beneficis es comptabilitzaven juntament amb les rendes de la batllia de Barcelona. En el testament d'Alfons el Cast, del 1194, el rei assignà diversos llegats pius sobre les rendes dels seus molins reials del Llobregat.

El rei no defallia del projecte de l'aigua de Barcelona i, amb aquest

ELS MOLINS REIALS I LA VILA DE MOLINS DE REI

Josep Fernández Trabal

objectiu, l'any 1198 va signar un important conveni amb els cavallers de l'Orde de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem, que estaven establerts en el domini del castell Ciuró. Segons els pactes establerts, el rei féu donació dels molins reials del Llobregat a l'Hospital i es reservà únicament una quarta part dels beneficis: *"que jo tingui la quarta part del tot íntegra, llevada primer la mulneria dels molins, i la casa de l'Hospital tingui tres parts"*. Concedí a més una salvaguarda general per a tots els homes que anessin a moldre en els molins (*"i que els homes i dones que vinguin als molins de la predita sèquia, que hi vagin salvats i segurs amb tots els seus béns, tant a l'anada com a la tornada"*) i es pactà que si la reparació de la resclosa construïda en el riu tenia un cost superior als 2.000 sous, el rei havia de pagar la meitat de les obres.⁵ Es tracta de la primera menció de la gran resclosa o presa que necessàriament s'havia construït en el riu per aturar les aigües i alimentar-ne el canal. Deu anys després, el projecte es mostrà també inviable i el rei signà un nou acord amb els cavallers de Sant Joan. En virtut del nou pacte de l'any 1208, l'Orde de l'Hospital restituí al rei tots els drets sobre els molins reials del Llobregat i sobre el lloc de Ciuró, a canvi d'un molí situat en el casal de Soler, en el rec comtal, i l'aigua per regar certes terres del pla de Barcelona.⁶ Aquell mateix any 1208, el casal dels molins reials ja havia crescut i albergava quinze moles, segons que consta en el conveni signat entre el batlle de Barcelona i Bernat Ferrer sobre el dret del lloçol, que s'incrementava en dues punyeres mensuals de blat.⁷

Els Durfort i els templers en els molins reials del Llobregat.

La família barcelonina dels Durfort va tenir un paper cabdal en els molins del Llobregat durant el regnat de Jaume I. L'any 1228, els germans Bernat i Berenguer Durfort, que havien actuat decisivament perquè el

rei recuperés la vila i els molins que havia empenyorat transitòriament, van ser recompensats amb l'establiment de dos molins a canvi del cens de dos morabatins anuals.⁸ Es tractava de dos molins separats del casal: un molí de torre, que es podria correspondre a un molí fariner de cup, i un altre de draper. El primer molí havia estat concedit pel rei a un tal Arnau Batlle amb el sistema tradicional de la mulneria, per la qual cosa el que rebien realment els germans Durfort era la mulneria de les 5/6 part dels guanys que fins aleshores cobrava el monarca. En canvi, el

A mitjan segle XIII, la vila de Molins de Rei estava ja molt desenvolupada i disposava d'una muralla amb portal.

segon molí, el draper, era explotat directament pels beneficiaris sense la intervenció del rei. Es tracta del primer molí draper o bataner, és a dir, dedicat a l'estovament dels draps de llana, de què es té notícia en el riu Llobregat. La donació, altrament, és significativa perquè representa la primera modificació important del règim d'explotació dels molins reials, dominada fins aleshores pel sistema de la mulneria, a favor de la concessió emfitèutica, que no deixa de ser una forma d'alienació.

Berenguer Durfort va subestablir l'any 1234 un molí i unes cases al moliner Pere Picapedres, amb el cens de seixanta-dos sous.⁹ L'any 1253, el rei autoritzà Berenguer Durfort a mudar de lloc el molí draper, que estava construït en el subrec dels molins reials, és a dir, sota el casal, i a construir-lo en un solar situat al costat del pont de la riera de Cagalell, abans de l'esmentat casal: *"canviïs i transfereixis el teu molí draper que tens sota els nostres molins del Llobregat a aquella nostra peça de terra [...] que està sobre els dits molins nostres al costat del pont"*. Les causes de la modificació eren exclusivament tècniques, perquè els molins drapers

funcionaven amb roda vertical i requerien un corrent constant d'aigua, condició que no es donava amb el cabal que eixia dels carcabans del casal reial. El rei concedí llicència a Berenguer Durfort, "*perquè en el rec nostre puguis edificar i construir el pilar de pedra i calç, en el qual sigui posat el cap de la roda del dit teu molí*". El concessionari rebia també autorització per construir l'equipament complementari per estendre i assecar els draps ("*per assolellar i assecar draps*") i podia canviar lliurement l'ús del molí i destinar-lo a moldre blat: "*el predit molí puguis fer-lo draper o blader sempre i quan et plaurà*".¹⁰ A mitjan segle XIII, la vila de Molins de Rei estava ja molt desenvolupada i disposava d'una muralla amb portal, segons que es desprèn de les afrontacions de la peça de terra on Berenguer Durfort podia construir el molí. L'any 1260, els soldats mercenaris que el rei va estacionar a Molins de Rei per lluitar contra Guillem de Cervelló, el comte d'Urgell i altres nobles revoltats, van destruir els dos molins de Berenguer Durfort: un molí roder de blat (*molendinum roderio*) i un molí draper que havia arrendat a una tal Maria Drapera.¹¹ El molí blader significava una forta competència per als tenidors dels molins del casal reial, que entorpien continuament el seu funcionament, tallaven el rec i obligaven els pagesos a moldre el gra en els molins reials. Per això, l'any 1265, el rei va confirmar la franquesa de molta a favor de Berenguer Durfort i posà els molins i llurs usuaris sota la salvaguarda reial.¹²

La posició dels Durfort en el conjunt moliner de Molins de Rei restà fixada en sengles declaracions reials dels anys 1244 i 1267. Una sentència de 1244 establí que Berenguer Durfort havia de pagar el lloçol al ferrer del rei pels molins que tenia al marge del casal.¹³ L'any 1267, el rei declarà que Berenguer Durfort únicament havia de satisfer al reial patrimoni el cens de nou morabatins, llevat del lloçol predit i el jornal d'un home

encarregat de refer la resclosa i la sèquia en cas de ruptura per inundacions: "*hagis de posar en la sèquia o en la resclosa dels dits molins, sempre que les dites sèquia i resclosa estiguin trencades, un home*".¹⁴ Els Durfort obtingueren també una altra important concessió. L'any 1273, el rei va concedir llicència a Guillem Durfort, senyor de Sant Feliu de Llobregat, per prendre aigua del rec dels molins reials i regar les terres del terme de l'esmentada vila. La concessió es referia a "*una bona sèquia d'aigua i a tota l'aigua que vulguis prendre per a regar el terme de la vostra vila de Sant Feliu*", amb l'excepció important que el rei autoritzava la presa de l'aigua en la part superior del rec, sobre el casal dels molins, i no en el rec de desguàs, com seria més lògic.¹⁵ Encara que molt probablement la concessió reial no va arribar a materialitzar-se, deixa constància de la importància que els grans propietaris territorials seguien atorgant al regadiu.¹⁶

La presència dels frares templers en els molins reials té l'origen l'any 1209, quan el rei Pere I es va veure obligat, en virtut dels acords que va subscriure el seu avi amb el Temple per liquidar l'herència del rei aragonès Alfons el Bataller, a cedir a l'esmentat orde militar el delme dels emoluments produïts pels molins del Llobregat.¹⁷ Però la posició del Temple establerta en l'esmentada donació, amb el pas del temps també va evolucionar. En una data que desconexem, els templers es van involucrar directament en l'explotació molinera. A canvi de renunciar a la percepció de la dècima, obtingueren la propietat d'una roda, que explotaven també segons el sistema de la mulneria. De la mateixa manera que el rei, els frares templers de la comanda de Barcelona també arrendaven les rendes procedents de la mulneria, que l'any 1239 es valorà en cent quarteres d'ordi i l'any 1291 en 130 sous.¹⁸

ELS MOLINS REIALS I LA VILA DE MOLINS DE REI

Josep Fernández Trahal

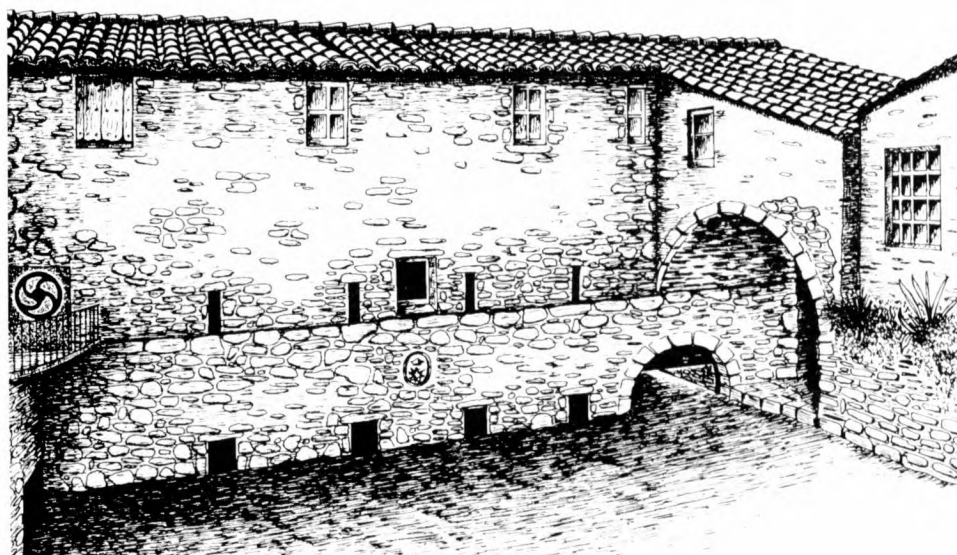
Els molins reials. Aspectes tècnics.

A mitjan segle XIII, a Molins de Rei funcionava un important establiment industrial integrat per dos nuclis moliners: el gran casal dels molins reials, amb quinze rodes, i els molins annexos de la família Durfort. El tipus de molí del casal reial era el de turbina, és a dir, el de roda horitzontal i eix vertical que rebia l'aigua del rec per la canal o rampa. La documentació no esmenta l'existència de la bassa. La gran quantitat d'aigua que es captava del riu i el perfeccionament de les rodes i dels eixos — en les quals s'ha introduït plenament el metall, tal com denota la importància de la farga — en van augmentar considerablement la força motriu. El fet més sobresortint del casal de Molins de Rei està en el nombre tan elevat de moles que s'impulsaven amb la mateixa aigua. Dels documents es desprèn clarament que les moles —mogudes per la correspo-

Al costat del model dominant de turbina estan documentats altres tipus de molí, construïts sobre la mateixa sèquia que alimentava el casal reial, però separats d'ell físicament. En

El fet més sobresortint del casal de Molins de Rei està en el nombre tan elevat de moles que s'impulsaven amb la mateixa aigua.

aquest segon nucli (el dels Durfort) es localitzen un molí draper i un de fariner. El primer, documentat l'any 1253, és de roda vertical d'impulsió inferior, és a dir, el mateix sistema emprat per la majoria de molins drapers catalans de la mateixa època. Segons la documentació, aquest molí vertical es podia aplicar també a la mòlta del gra, tot i que el canvi no es va produir efectivament. El segon molí, que en el document de 1260 s'anomena *molendinum roderio*, era fariner i no s'ha pogut concretar el

Dibuix d'Eloi Bergadà.

nent turbina situada en el carcabà del nivell inferior — estaven construïdes en filera i que cadascuna d'elles tenia la pròpia entrada d'aigua a través d'una comporta o trestallador que el moliner obria i tancava per regular la potència del molí.

tipus de roda que l'impulsava, tot i que molt probablement es tractava d'un molí horitzontal com els del casal reial. Resta encara el dubte de si el *molendinum de turre* esmentat l'any 1228 era un molí de cup, construït en el desnivell de la riera de Cagalell.¹⁹ Hem d'arribar a la con-

clusió que els constructors dels molins reials del Llobregat coneixien i assajaren, segons les necessitats existents, els diversos tipus de molins coneguts a l'època.

Els molins reials i la vila de Molins de Rei. Aspectes econòmics i socials.

Si els molins reials foren determinants en el naixement de la vila de Molins de Rei, també ho foren en el seu desenvolupament. La vila apareix precoçment a la documentació i ja fou mencionada en el conveni entre Pere I i l'Hospital de l'any 1208: *"sobre els drets que es deien tenir a la vila Ciceró i els seus termes i sobre la controvèrsia dels molins que el senyor rei Alfons, de bona memòria, edificà"*.²⁰ Un cop desapareguda la senyoria hospitalera sobre la vila Ciceró, el nucli humà edificat a l'entorn dels molins no parà de créixer sota l'impuls de la Corona. L'any 1228, en l'esmentada donació de dos molins als germans Bernat i Berenguer Durfort, el rei es referí a la *"vila i molins nostres de Matoses"*.²¹ L'any 1253 ja restà fixada per sempre la denominació de *villa molendinorum regis*, època en què està documentada l'existència d'un portal, és a dir, d'una incipient muralla de defensa.

La vila tenia batlle reial, cúria civil i criminal, i notaria. L'any 1265 es troba el primer nomenament de notari a canvi de 800 sous melgoresos.²² Segons l'arrendament de l'escrivania, atorgada per Berenguer de Seneruç a Bartomeu de Miramat (1339), el notari de Molins de Rei percebia una renda de dos quartans d'ordi diaris sobre els emoluments dels molins.²³ L'any 1257 es recaptaren a la vila diverses impositions veïnals i a partir de 1269 s'hi celebrà mercat.²⁴ Així mateix, l'any 1293 està documentada la fundació d'un benifet, sota la invocació de sant Jaume, en l'església de la vila per part del canonge Ponç Ramon, un important propietari del

terme, perquè un sacerdot celebri una missa diària. El rei va perfeccionar la fundació donant a l'esmentada fundació la renda de dos diners diaris *"sobre les entrades i moltures dels molins de la dita vila"*.²⁵ L'any 1297, l'església de Sant Miquel de Molins de Rei s'erigí en parròquia i s'independitzà de Santa Creu d'Olorda.

El conjunt d'ingressos que el rei extreia dels molins reials era considerable, car a les rendes dels molins s'afegiren ben aviat els drets dominicals (censos i lluïsmes) i els drets procedents de la justícia que pagaven els habitants de la vila de Molins de Rei. A mitjan segle XIII, els funcionaris reials no recaptaven directament les rendes procedents de la mulneria, sinó que les arrendaven en subhasta pública, sistema que estalviava a l'Administració reial les despeses de gestió i permetia comptar amb uns ingressos segurs valorats prèviament. L'any 1249, el batlle reial les va arrendar per l'elevada suma de 4.450 sous anuals: *"els molins del senyor rei del Llobregat, és a dir, els dits molins amb tots els drets que el senyor rei rep a la part de Ciceró, i amb tots els censos, tant del casal com de la vila, i amb totes entrades, rèdits i pervinences i lluïsmes pertanyents al senyor rei en els dits molins i vila"*.²⁶ En els arrendaments, el rei es reservava els ingressos procedents de l'alta justícia criminal i la meitat de les taxes de la cúria judicial, i els arrendataris s'obligaven a efectuar el manteniment dels molins llevat de la presa, els recs, els canals i les tremuges, que constituïen la principal obligació del batlle reial. Les rendes s'hipotecaven sovint i fins i tot es lliuraven als creditors del rei en garantia dels deutes, tal com succeí l'any 1263, en què s'ordenà a Guillem Borrell, ciutadà de Narbona, que les entregués en garantia dels 5.000 sous barcelonesos que li havia deixat.²⁷ En aquest document s'esmenta també que el recaptador dels censos rebia un salari de dotze diners diaris. Al mateix temps, el rei assignava salaris i pensions a

ELS MOLINS REIALS I LA VILA DE MOLINS DE REI

Josep Fernández Trabal

funcionaris i benefactors sobre les rendes dels molins. En l'arrendament de l'any 1266, per exemple, els arrendataris havien de pagar a Pere de Castellaçol noranta quarteres anuals d'ordi, i a Arnau de Barbastre, quaranta de forment.²⁸

Els molins de Santa Coloma de Cervelló, documentats des de l'any 1213, van representar una forta competència amb els molins reials del marge oposat del riu.²⁹ L'any 1250, el rei Jaume I hi va haver d'intervenir, des de Morella, ordenant als oficials reials que no impedissin a ningú anar a moldre als molins de Guillem de Cervelló.³⁰ L'afer dels molins fou un dels aspectes que apareixen en la sentència arbitral que posà fi, l'any 1263, a la guerra de la noblesa contra el rei, en el curs de la qual, tal com hem vist, van ser destruïts els molins de Berenguer Durfort. En l'esmentada sentència, pronunciada per Jaume I, es declarà la llibertat de tots els homes i les dones del Llobregat, no obligats pel monopoli senyorial, d'escollir els molins del Llobregat que volguessin: "*que Guillem de Cervelló no prohibeixi a ningú ni vedi anar a moldre als molins reials del Llobregat, i el senyor rei tampoc pugui prohibir el mateix als homes que vulguin moldre en els molins de Guillem de Cervelló*".³¹ L'any 1283, el privilegi *Recognoverunt Proceres* va reconèixer també la llibertat dels habitants de Barcelona per anar a moldre els seus cereals on volguessin, llevat dels forners i flequers, que estaven obligats a utilitzar els molins reials del rec comtal. A finals del segle XIII s'estructurà definitivament el mercat de la molla a partir d'una àmplia base de consumidors que tenia en els molins del Llobregat un dels principals centres productius.

No és un fet casual que es discuteixi en aquesta mateixa època una qüestió que interessava particularment als propietaris de molins del Llobregat: la construcció d'un pont sobre el riu que eviti la dependència de les barques de Sant Andreu i de Sant Boi i

del llunyà pont de Martorell, que depenia dels barons de Castellví de Rosanes. Els consellers de Barcelona, els més interessats en el projecte per assegurar les vies de comunicació de la ciutat vers ponent i migdia, volien un pont a prop de la ciutat comtal i els seus interessos no van ser recollits pel rei Pere II, el qual l'any 1278 n'autoritzà la construcció al costat de la seva vila de Molins de Rei.³² El projecte del pont de Molins de Rei podria explicar el desplaçament dels molins de la baronia de Cervelló, que s'havien construït a la parròquia de Santa Coloma, riu amunt vers Sant Vicenç dels Horts. A les Corts de Barcelona de l'any 1283, el projecte inicial del pont de Molins de Rei fou abandonat per un emplaçament més allunyat, a la roca de Droch, és a dir, entre Pallejà i Sant Andreu de la Barca ("*Item, volem i concedim que es faci pont en el Llobregat, en la roca de Droch, salvant que si d'això és fa alguna injúria, determinada aquesta amb brevetat, sigui esmenada competentment*").³³ Finalment, l'opinió que prevalgué fou la de Barcelona i la Ciutat Comtal es féu càrrec de la construcció del pont projectat comptant amb el suport del rei, del bisbe i de la major part de la noblesa. No es construí a Molins de Rei ni a la roca de Droch, sinó davant la vila de Sant Boi, a l'inici del delta, on

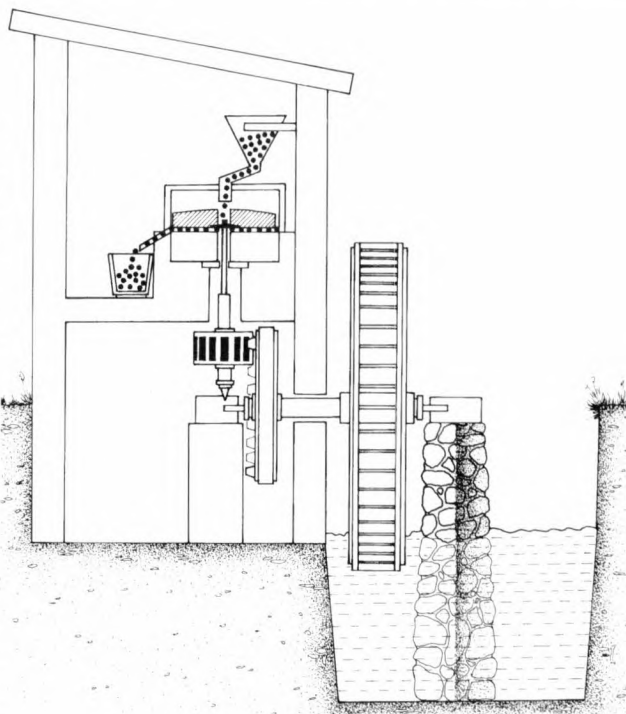
Just en els moments de màxima expansió i activitat de l'establiment industrial, la vila de Molins de Rei i els molins reials van ser venuts a carta de gràcia a la comtessa Sibil·la de Pallars.

existia des d'antic una barca que fou comprada per la ciutat, i tampoc no es féu de pedra sinó de fusta. Iniciat l'any 1301, el pont de Sant Boi es va finalitzar poc temps després i es va mantenir en funcionament fins al segle XVI.³⁴

Els molins reials a la baixa edat mitjana.

A finals del segle XIII, el rei anà perdent el control dels molins del Llobregat i les moles del casal es van privatitzar. L'any 1282, els esposos Arnau de Torrelles i Agnès van vendre a Joan de Banyeres, ciutadà de Barcelona, una mola que tenien en lliure i franc alou, pel preu de 2.900 sous: *"el molí [...] amb moles, rodes i rodets, trestalladors, piques, gleves i glevers i tots els seus aparells i utensilis [...] que per lliure i franc alou tenim i posseïm en el casal dels molins del senyor rei que són en el Llobregat [...] segons en el privilegi al meu pare, el dit Arnau, concedit pel senyor rei Jaume, d'inclita recordació, llargament i plena es conté"*. El molí que es venia era la setena mola del casal: *"és a dir, que després que la sisena roda dels dits molins del senyor rei prengui l'aigua, que la dita roda que et venc és la setena en prendre aigua com les altres"*.³⁵

Els molins reials van ser hipotecats per Jaume II l'any 1297, en garantia del preu de compra de la baronia de Cervelló. L'any 1308, immediatament abans de l'alienació definitiva dels molins i de la via, el casal reial albergava disset moles.³⁶ El 21 de juny de 1309, just en els moments de màxima expansió i activitat de l'establiment industrial, la vila de Molins de Rei i els molins reials van ser venuts a carta de gràcia a la comtessa Sibil·la de Pallars, pel preu de 80.000 sous barcelonesos: *"la vila i lloc nostre anomenat Molins Reials de Llobregat, amb els molins que allí són i amb el casal en què són construïts i l'aigua amb què molen i deuen moldre, i amb les moles i rodes i els seus aparells, i amb el rec i cap-*

Esquema d'un molí hidràulic. Dibuix d'Eloi Bergadà

rec i la resclosa i els trestalladors".³⁷ Els comtes de Pallars van posseir Molins de Rei fins al 1332. Com que també eren senyors de la baronia de Cervelló i els molins de Sant Vicenç dels Horts, des del mateix any 1309, aquell llinatge de nobles pirinencs va senyorejar durant vint-i-tres anys els dos establiments industrials de les dues vores del riu, amb una potència de trenta-quatre rodes.³⁸ L'any 1332, la vila de Molins de Rei va passar a mans de Constança de Saluzzo, vescomtessa de Bas i jutgessa d'Arborea, al regne de Sardenya, qui la va llegar al monestir de Santa Clara d'Oristà. Gravada per nombrosos crèdits, el monestir la va vendre a la reina Elionor, esposa de Pere el Cerimoniós (1366), qui la va traspasar immediatament al seu tresorer Berenguer de Relat.³⁹ Consta que el nou senyor, un eminent ciutadà de Barcelona que també posseïa Castelldefels, va ampliar els seus dominis amb la compra del castell d'Olorda i l'adquisició a carta de gràcia de la jurisdicció civil i criminal de Molins de Rei i Castell Ciuró.

Durant els gairebé quaranta anys

d'absentisme senyorial van tenir lloc els episodis més durs de la crisi del segle XIV, el "mal any primer" (1333) i la gran epidèmia de pesta negra (1348). Sembla ser que en aquest temps es va produir una disminució important del nombre de moles, tal com s'observa en l'establiment de la tercera roda del casal atorgat per l'almoïner testamentari del difunt Joan de Banyeres a favor de Guillem Ballaró, a canvi del cens de quatre morabatins d'or i l'entrada de 25 lliures barceloneses (1347).⁴⁰ L'any anterior a la gran epidèmia funcionaven només set moles, i la presa i la sèquia estaven molt malmeses per una riuada recent. L'assalt de la vila per part de tropes estrangeres (1374 i 1379) dificultà també la represa de l'activitat econòmica. La desaparició de la família Durfort, que tanta importància va tenir en els primers temps dels molins, afavorí el relleu dels grups dirigents a favor de persones procedents de la comarca. A mitjan segle XIV trobem Guillem Ballaró i Bartomeu de Miramat: el primer descendia d'una família que ja posseïa molins a Sant Vicenç dels Horts, havia participat en diversos arrendaments de les mulneries i ja residia a la vila l'any 1293;⁴¹ Guillem Ballaró fou nomenat batlle de Molins de Rei per Constanza de Saluzzo l'any 1341, i el 1347, tal com hem vist, fou establert en una roda del casal reial.⁴² Coneixem la biografia de Bartomeu de Miramat, notari de Molins de Rei a partir de 1339, pels treballs de Cristina Forns.⁴³ El notari es convertí en un important propietari de la vila i el seu terme, i impulsà projectes de parcel·lació i irrigació a l'horta.⁴⁴

La família Relat vetllà per la restauració social i econòmica de Molins de Rei. L'any 1400, Berenguer de Relat va establir "*tres rodes o casal per a tres rodes de molins drapers ab tres aygiies o ab tanta aygua de aquella del rech dels molins de reig com ne hauran mester les dites tres rodes o molins drapers*" a la societat formada per dos mercaders i sis pa-

raires de la ciutat comtal.⁴⁵ No es tractava del gran casal construït pel rei a finals del segle XII, sinó dels antics molins dels Durfort que ara es pretenien reconstruir. Segons l'esmentat conveni, els membres de la societat es disposaven a instal·lar a Molins de Rei un establiment industrial equipat amb tres molins bataners, safareig, tiradors i assecadors, destinat a cobrir diverses fases de la producció de draps de llana. L'any 1401 la resclosa continuava en peu, perquè la ciutat de Barcelona va treure de l'oblit l'antic projecte de portar l'aigua del Llobregat a Barcelona, aprofitant la presa dels molins. Segons el Llibre del Consell, el 22 de novembre de 1401, els consellers "*sien anats a la resclosa d'en Relat, que és sobre Molin de Reig, per veure si l'aygua de Llobregat poria entrar en lo territori de Barcelona*".⁴⁶

Amb el propòsit d'inventariar les rendes de la vila per subhastar-les, els hereus de Berenguer de Relat van realitzar una capbreuació (1413) que ens informa de la forta represa de l'activitat molinera a la vila —hi havia un mínim de quinze moles en funcionament—, però també que la major part de les moles havien estat alienades i que el rei conservava molt poc dels drets i les rendes que havia tingut abans de la venda dels molins l'any 1309. El rei rebia el cens d'un parell de capons per la torre que estava a la part oriental del casal i diversos morabatins per la mulneria de dos molins. Així mateix, en el capbreu apareix per primera vegada l'ofici de rescloseria o de manteniment del dic, que tenia Pere Balleró i pel qual cobrava la renda d'un quartà d'ordi.⁴⁷

L'any 1414, Ferran I va promoure el retorn de Molins de Rei al patrimoni reial, en una llarga i costosa operació que va ser pagada pels habitants de la vila amb la venda de censals i violaris, i que es va tancar amb el privilegi d'incorporació perpètua a la Corona concedit per Alfons el Magnànim l'any 1419.⁴⁸ Els registres

de la batllia general de Catalunya contenen una gran quantitat de notícies sobre el funcionament dels molins durant el curt període en què aquests van ser novament propietat del rei (1419-1430). Estaven a càrrec d'un administrador, encarregat de la gestió econòmica, i d'un mestre moliner responsable del manteniment de les instal·lacions. Existia un tragi regular per portar el gra de Barcelona, que es feia amb carro tirat per dues bèsties, i el seu lloguer costava onze sous diaris. En els anys 1424 i 1425 estan documentats importants treballs de neteja del canal i de reparació del casal que donaven feina a molts tre-

Els Requesens van constituir un poderós estat senyorial que s'estenia d'Abrera a Sant Feliu de Llobregat i aconseguiren també el monopoli de la construcció de molins fariners i bataners fins a la desembocadura del riu.

balladors de la vila. El batlle general va prohibir treballar en l'obra pública dels molins als pobladors de Molins de Rei que devien censos al rei. L'any 1425, el casal fou arrendat pel temps de tres anys a la societat formada per un mercader i un notari barcelonins i tres habitants de Molins de Rei, pel preu de 800 sous anuals, una suma molt inferior a les del segle XIII. Un dels arrendataris de l'any 1428, el moliner barceloní Jaume Rossell, va raure a la presó per no pagar l'arrendament corresponent a un trimestre. En aquell temps, sembla ser que l'antiga farga estava inoperant, car els administradors dels molins compraven les peces de ferro a ferrers de Barcelona.

Els molins reials en el llindar dels temps moderns.

Després de la definitiva privatització de Molins de Rei de l'any 1430 (la vila i els molins van ser donats per Alfons el Magnànim a Galceran de Requesens), es perd el rastre docu-

mental dels molins durant la resta del segle XV. Tot i la manca de dades que puguin confirmar la continuïtat o la interrupció de l'activitat molinera a partir d'aquesta data, és molt probable que s'hagin produït discontinuïtats, tal com s'ha pogut comprovar a la resta de grans establiments que s'alimentaven directament del Llobregat o l'Anoia. La interrupció de l'activitat molinera a gran escala en el Llobregat a finals del segle XV i bona part del XVI és altament probable. En canvi, s'ha comprovat la continuïtat i àdhuc l'expansió de la petita molinaria local i titularitat senyorial a les rieres i els torrents de la xarxa fluvial secundària (Rubí, Cervelló, Torrelles). La insuficiència de molta seria des d'aleshores un dèficit crònic de la conurbació barcelonina i de molts pobles del Llobregat, que esperonà una política protectora i impulsora de la molinaria per part de les autoritats. A mitjan segle XV s'observa la represa dels establiments de diverses tipologies de molins (de sèquia, barques, vent) per part del reial patrimoni atenent a raons d'urgència.⁴⁹

Al final de la guerra civil es produí la privatització definitiva dels recursos fluvials del Llobregat. L'any 1474, el rei Joan II va vendre a Requesens de Soler la baronia de Castellví de Rosanes amb la vila de Martorell i els molins (*"molins, salts i trestalladors construïts i que es puguin construir"*), en satisfacció de diversos deutes contrets durant la guerra. Els Requesens van constituir un poderós estat senyorial que s'estenia d'Abrera a Sant Feliu de Llobregat i aconseguiren també el monopoli de la construcció de molins fariners i bataners fins a la desembocadura del riu, d'acord amb el privilegi atorgat per l'emperador Carles al capità de la seva guàrdia, el noble castellà Juan de Zúñiga y de Avellaneda, espòs d'Estefania de Requesens, l'any 1529.⁵⁰ La gran influència d'aquest poderós llinatge aconseguí de frenar tots els intents de concessió de noves autoritzacions de molins

ELS MOLINS REIALS I LA VILA DE MOLINS DE REI

Josep Fernández Trabal

en el Llobregat. El règim de monopoli degenerà durant el segle XVI en un bloqueig dels intents d'aprofitament del riu, i s'arribaren a impedir els nombrosos projectes que al llarg del temps va promoure la ciutat de Barcelona i dels quals tenim constància en els anys 1539, 1548, 1554 i 1568.⁵¹ Únicament la construcció d'un molí a Sant Boi per la poderosa casa dels Cardona, almiralls de Nàpols, l'any 1577, va trencar la situació de domini dels Requesens, que s'hi oposaren amb totes les forces a través d'un plet que s'allargà fins al 1584. Perdut finalment el monopoli, els antics molins reials van sortir de la situació d'atonía i l'any 1585 es renovaren totalment i es construí una nova presa de pedra i calç, que fou la primera d'aquestes característiques que està documentada en el Llobregat.⁵²

Notes

1 ORTÍ I GOST Pere, "L'explotació d'una renda reial: els molins del rec comtal de Barcelona fins al segle XIII", dins Manuel SANCHEZ MARTÍNEZ (comp), *Estudios sobre renta, fiscalidad y finanzas en la Cataluña bajomedieval*, Barcelona, CSIC, 1993, p. 243-273.

2 ACA, C, pergami 502 d'Alfons I.

3 ACA, C, pergami 560 d'Alfons I.

4 ORTÍ I GOST, Pere, "L'explotació d'una renda reial: els molins del rec comtal de Barcelona fins al segle XIII", p. 250.

5 ACA, Sant Joan de Jerusalem, Armari 1 de Barcelona, pergami 66. Document transcrit per Joaquim MIRET I SANS, *Les cases de Templers i Hospitalers en Catalunya. Aplech de noves i documents històrics*, Barcelona, 1910, p. 228-229.

6 ACA, C, pergami 310 de Pere I.

7 ACA, Fons Monistrol, pergami 19.

8 ACA, C, pergami 359 de Jaume I.

9 L'any 1239, Berenguer Durfort va recuperar la possessió de les cases per manca de pagament del cens (ACA, Fons Monistrol, pergami 72).

10 ACA, C, pergami 1318 de Jaume I.

11 ACA, Fons Monistrol, pergami 122. L'any 1263 el rei encara confessà que devia 1.321 sous a Berenguer Durfort per aquesta causa (ACA, C, Registre 14, folis 34v-36r).

12 ACA, C, pergami 1804 de Jaume I.

13 ACA, Fons Monistrol, pergami 88.

14 ACA, C, pergami 1919 de Jaume I.

15 La concessió fou confirmada posteriorment per l'infant Pere, el primogènit i hereu de la corona: "que puguis prendre sobre els molins de Llobregat anomenats del rei, de l'aigua dels dits molins, una bona sèquia d'aigua i quanta aigua sigui necessària per a regar el terme de la vostra vila de Sant Feliu". (ACA, C, Registre 37, foli 71r).

16 L'any 1272, el rei concedí una autorització semblant a l'abat de Sant Cugat del Vallès, per construir una sèquia en el delta (ACA, Monacals, Benedictins, pergami 1502).

17 ACA, C, pergami 314 de Pere I.

18 ACA, C, pergami 759 de Jaume I i 8 de Jaume II.

19 Els molins cubers o de cup es van estendre per la Catalunya Vella a partir del segle XII provinents d'Al-Andalus. Eren molins de turbina impulsats per la força de l'aigua que queia de la bassa a través d'una xemeneia o tub de pedra anomenat *cup*, que podia arribar a tenir una alçada de cinc metres. Aquest sistema permetia incrementar la potència del salt i, com a conseqüència, la del molí, en rierols de cabal escàs.

20 ACA, C, pergami 310 de Pere I.

21 ACA, C, pergami 359 de Jaume I.

22 ACA, C, Registre 13, foli 279r.

23 FORNS C., "La notaria de Molins de Rei al segle XIV", *L'Espai. Revista de recerca i divulgació*, 3 (Molins de Rei, abril del 2000), p. 89.

24 ARMENGOL I MUSSET Assumpta, *Molins de Rei. Notes històriques, documentació i bibliografia*, p. 10-11.

25 ACA, C, pergami 238 de Jaume II.

26 ACA, C, pergami 1156 de Jaume I.

27 ACA, C, Registre 14, folis 34v-36r.

28 ACA, C, pergami 1846 de Jaume I.

29 Sobre els molins de Cervelló, vegeu FERNÁNDEZ TRABAL, J. "En els orígens de la indústria. Els molins de la conca baixa del Llobregat a l'edat mitjana (segles XII-XVI)", *Materials del Baix Llobregat*, 6 (Sant Feliu de Llobregat, 2000), p. 92-94.

30 ACA, C, pergami 1184 de Jaume I. Document transcrit per A. HUICI, *Colección diplomática de Jaime I el Conquistador. Años 1217 a 1253*, p. 507.

ELS MOLINS REIALS I LA VILA DE MOLINS DE REI

Josep Fernández Trabal

31 ACA, C, pergami 1749 de Jaume I.

32 AHMB, Consell de Cent, Lletres reials originals, caixa I, sèrie A, carta 2.

33 Real Academia de la Historia, *Cortes de los Antiguos Reinos de Aragón, Valencia y Principado de Catalunya*, I, p. 152.

34 ROVIRA I SOLÀ, Manuel, "La construcció del pont de Sant Boi de Llobregat (1278-1315)", *Homenatge a la memòria del Prof. Dr. Emilio Sáez*, Barcelona, 1989, p. 333-347.

35 ACB, Pia Almoina, pergami 4-63-2-.

36 Aquesta xifra es dedueix de la renda anual que rebien aquell any els ciutadans Bartomeu Romeu i Barceló Dusai, propietaris de la farga: 68 quarteres d'ordi mensuals per roda (ACA, C, Reg. 142, foli 182r).

37 ACA, C, pergami 2677 de Jaume II. ACA, C, Registre 998, folis 104r-107v.

38 El casal de Sant Vicenç dels Horts tenia, en la dècada de 1330, disset rodes (vegeu FERNÁNDEZ TRABAL J., "En els orígens de la indústria", p. 96-98).

39 ARMENGOL I SOLÉ, Assumpta, *Molins de Rei. Notes històriques, documentació i bibliografia*, Molins de Rei, 1986. Josefina MUTGÉ, "Pedro de Arborea, Constanza de Saluzzo y Molins de Rey", *Anuario de Estudios Medievales*, 7 (1970-1971), p. 661-675.

40 ACB, Pia Almoina, pergami 4-63-34.

41 Ferrer Ballaró, jove, i Berenguer de Lacera van comprar les rendes d'un any dels molins, l'any 1270, pel preu de 3.400 sous (ACA, C, pergami 2030 de Jaume I). En qualitat d'arrendataris, els germans Guillem i Ferrer Ballaró van pagar l'any 1282 a Sibil·la de Bassano la renda de 1.000 sous que li havia concedit el rei sobre els molins (ACB, Pia Almoina, pergami 4-63-49). L'any 1293, Guillem Ballaró vivia a Molins de Rei i pagava el cens de dos morabatins per unes cases de la vila (ACA, C, pergami 238 de Jaume II). L'any 1341 Guillem Ballaró, probablement fill de l'anterior, era nomenat (). Segons un capbreu de l'any 1413, els hereus de Pere Ballaró havien succeït els Durfort en l'ofici de la "rescloseria" o manteniment de la resclosa del Llobregat (ACA, C, Varia, registre 444).

41 ACA, C, Reg. 142, foli 182r.

42 MUTGÉ, Josefina: "Pedro de Arborea, Constanza de Saluzzo y Molins de Rey", p. 675

43 FORNS, C. "Aspectes de la vida quotidiana de Molins de Rei", *L'Espai. Revista de recerca i divulgació*, 2 (Molins de Rei, 1999), p. 94-106; i "La notaria de Molins de Rei al segle XIV", *L'Espai. Revista de recerca i divulgació*, 3 (Molins de Rei, 2000), p. 82-94; i "Aspectes de la vida quotidiana de Molins de Rei", *L'Espai. Revista de recerca i divulgació*, 2 (Molins de Rei, 1999), p. 94-106.

44 L'any 1344, Guillem Ballaró, batlle de la vila, li concedí llicència per prendre aigua del rec dels molins, construir un reguitjol i convertir en horta

una gran peça de terra. El notari també podia subestablir els horts resultants en emfiteusi i concedir l'aigua sobrerera per fer basses d'amarar lli i cànem (ACB, Pia Almoina, pergami 4-63-389).

45 AHMB, Consellers, Notarial, IX-5 (full solt).

46 AHMB, Llibre del Consell 1399-1412, I-28, foli 43.

47 ACA, C, Varia, document 444.

48 ARMENGOL I SOLÉ, Josefina, *Molins de Rei. Notes històriques, documentació i bibliografia*, Molins de Rei, 1986.

49 FERNÁNDEZ TRABAL, J., "En els orígens de la indústria", p. 100-102.

50 ACA, C, Registre 3889, foli 34r.

51 FERNÁNDEZ TRABAL, J., "El riu Llobregat en l'etapa pre-industrial", *Les veus del riu*, Generalitat de Catalunya, 1998, p. 116-135.

52 Centre Borja, Arxiu Requesens, pergami reial núm. 56, i lligall 158b, document 58.